

TÉMA 4: Regionální konflikty

Výukové a učební pomůcky

Aktuální strany konfliktů

Kyperský konflikt v zrcadle různých zájmů ve východní části Středoziemního moře

od: *Hubert Faustmann*

Britská koloniální doba 1878 - 1960

Kypr byl ve svých novějších dějinách až do své nezávislosti 1960 neustále pod cizí vládou. To souviselo především s jeho strategicky příznivou polohou ve východní části Středoziemního moře, která znamenala pro Kyperčany většinou prokletí, zřídka požehnání. A když vzala Velká Británie ostrov r.1878 pod svou vládu, mohly za to strategické podmínky. V britské „linii života“, ve spojení po moři k nejdůležitější královské kolonii Indii, měla kontrola nad ostrovem největší význam. Původní záměr zřídit na ostrově vojenskou základnu ale ztratil rychle na důležitosti, když Velká Británie r.1882 převzala kontrolu nad Suezským kanálem a v Egyptě vystavěla vojenské základny, ze kterých Alexandrie disponovala na rozdíl od Kypru také ještě vhodnými přístavišti pro britské loďstvo. Od té doby spočíval po desetiletí význam Kypru pro Velkou Británii v tom, že v žádném případě nenechala třetí největší ostrov ve Středoziemním moři upadnout do rukou někoho jiného, aniž by sama pro něj měla velké použití, kromě toho, že z něj pomocí poplatku po pět desetiletí ekonomicky těžila.

Na začátku první světové války byl ostrov Londýnem definitivně anektován. Přesto ale nehrál ani v první ani v druhé světové válce důležitou roli. Avšak po r.1945 se zostřovalo napětí mezi koloniální mocí a řeckou ortodoxní většinou obyvatelstva. Začalo to, co po četných proměnách stále ještě zaměstnává světové společenství jako „kyperský problém“.

Kořeny tohoto konfliktu sahají až do počátku britského koloniálního panství. S Velkou Británií převzala kontrolu nad ostrovem země, která nebyla geograficky součástí území, a Kypr by proto nemohla ovládat navždy. Asi 80% obyvatelstva proto očekávalo, že po skončení britského období kolonizace bude následovat sjednocení ostrova s Řeckem.

Takové sjednocení ale nebylo nikdy akceptovatelné pro méně než 20% obyvatel, zahrnující turecko-kyperskou menšinu. Řecko bylo stále úhlavním nepřítelem Osmanské říše, případně po r. 1923 Turecka. Turecké ostrovní vedení se od začátku stavělo rozhodně na odpor přáním sjednocení, stále znovu přednášenými vůdci ostrovních Řeků.

Již ve 20. letech se začal konflikt zostřovat, když části řecko-kyperského vedení přistoupily na konfrontační kurs s britskou koloniální mocí, která r.1931 vyvrcholila krátkým a neúspěšným povstáním. Povstání mělo za následek konec relativně liberální britské praxe vládnutí a až v průběhu druhé světové války uvolnili Britové svoji přísnou vládu a znovu povolili kyperskému obyvatelstvu být politicky činným. S koncem války byli koloniální vládcí konfrontováni s nadějemi, které byly jimi samými nejdřív svázány, povolit nyní Enosis, sjednocování s řeckou „mateřskou zemí“.

Ale Londýn měl s Kyprem jiné plány. Brzy bylo jasné, že se dřívější velmoc Velká Británie soustředí na zachování svého vlivu na Blízkém a Středním Východě. A při této strategické nové orientaci sehrál Kypr hlavní úlohu. Zatímco mnohým jiným koloniím byla umožněna nezávislost, byl Kypr prohlášen za strategickou kolonii, pro kterou konec britského panství nepřicházel v úvahu. Místo toho byla Kyperčanům nabídnuta jen rozsáhlá samospráva pod britským vrchním vedením.

Současně se také důsledkem řecko-kyperské občanské války (1946-1949) prohloubilo napětí řecko-kyperských národnostních menšin do pravého a levého tábora, jejichž vedení svádělo zuřivý boj o moc. Poháněni britským odmítáním, aby byl ostrov někdy ponechán nezávislosti, a vnitřním bojem o moc, ve kterém se obě strany domáhaly vedení v otázce Enosis, stupňovala politická pravice na Kypru pod vedením charismatického biskupa Makariose III. svoje postavení. Ta jednak nutila vládu v Aténách přednést kyperskou otázku r.1954 v OSN a jednak začala prostřednictvím ilegální organizace EOKA r.1955 ozbrojený boj proti Britům.

Londýn reagoval na internacionalizaci kyperské otázky a boje EOKA tím, že Turecko postavil jako strategického protivníka řecké straně. Pokračování vlastního koloniálního panství mělo být světovému společenství prezentováno jako jediná možnost, jak zabránit občanské válce na Kypru a válce o ostrov mezi Řeckem a Tureckem.

Ankara tak nemusela dlouho projevovat větší zájem o ostrov. Protože byl Kypr vzdálen jen 65 kilometrů od jižního pobřeží Turecka, panovala však od nepaměti představa, že Kypr by mohl přejít do rukou úhlavního nepřítele Řecka, což byl ale tíživý sen pro turecké vojsko a politické elity. Kromě toho nemohl být osud turecko-kyperské menšiny, která se ztotožnila s Tureckem jako s „mateřskou zemí“, žádné turecké vládě lhostejný. Ankara historicky zdůvodnila před OSN svůj nárok, že by měl ostrov po skončení britského kolonialismu připadnout Turecku, i více než 300 letým Osmanským panstvím nad ostrovem před rokem 1878. Kromě toho by měl být ostrov geografickým přívěskem, a tím částí anatolického poloostrova.

Během téměř pětiletého boje EOKA se však rozhodně změnily rámcové podmínky. Velká Británie se r.1957 rozhodla pro novou orientaci své bezpečnostní, a tím i kyperské politiky. Jako nukleární mocnost byl Londýn nyní připraven vzdát se vlády nad celým Kyprem. Cenou byly dvě suverénní vojenské základny na Kypru a diversní vojenská zařízení. Zároveň už ale Londýn neměl politickou situaci pod kontrolou, a to i přesto, že r. 1956 britská vláda nepřipustila turecko-kyperské menšině vlastní právo na sebeurčení, aby vyšla vstříc řecko-kyperským požadavkům na sebeurčení, a pevně trvala na pokračování jejího koloniálního panství jako jediné alternativy k rozdělení ostrova.

Ale turecká strana od té doby pracovala na rozdělení ostrova, jehož severní část si chtěla připojit Ankara, aby si pojistila strategickou kontrolu nad ostrovem. Jižní část měla pak být jako vyrovnání spojena s Řeckem. Rozdělení ostrova, na kterém žily obě národnostní skupiny spolu promíchány, ale bylo zcela neakceptovatelné pro řeckou stranu, která si připadala se svou 80-procentní většinou obyvatelstva jako zákonný vládce a tureckým Kyperčanům už nepřiznala privilegovaný status menšiny. Následně se na Kypru stupňovalo napětí mezi oběma národnostními skupinami, které vyvrcholily r.1957 a především r.1958 ve střetnutích podobných občanské válce, po kterých se jejich vztah už nikdy nemohl vzpamatovat.

Překvapivě, ale asi především vzhledem k aliancím vytvořeným v UNO a vzhledem k zhoršující se regionální bezpečnostní situaci na Blízkém Východě došlo r. 1959 konečně ke kompromisu, který žádná ze stran konfliktu opravdu chtěla: nezávislosti ostrova. Turecko-kyperská strana by byla zakotvena jako druhá, politicky téměř stejně postavená menšina v komplexním politickém systému, který jí přiznával rozsáhlá privilegia a právo VETA.

Velká Británie, Řecko a Turecko se staly záručními mocnostmi ústavního pořádku, který také vylučoval sjednocení ostrova s Řeckem nebo Tureckem. Britové získali své suverénní vojenské základny a vojenská zařízení, zatímco Řecko a Turecko smělo na ostrově umístit 950, příp. 650 vojáků.

Kyperský konflikt od nezávislosti až k rozdělení ostrova 1960 - 1974

Jen tři roky po nezávislosti se v prosinci 1963 zhroutil ústavní pořádek, když se řecko-kyperské vedení prezidenta a biskupa Makariose pokusilo uskutečnit ústavní změnu, která by turecko-kyperskou menšinu politicky zbavila jejich nově získaných práv a privilegií a zredukovala by je na minimální status. Turecko-kyperské vedení nebylo v tomto vývoji zcela bez viny, když tvrdohlavě blokovalo řecké pokusy vyřešit sporné otázky v řecko-kyperském smyslu, ačkoliv by tím také vznikly zákony přijatelné pro obě strany. Okruhy problémů byly zejména: turecká ostrovní podpora zachování oddělené státní správy, zavedení společné armády nebo 30% záruka zaměstnanosti pro turecké Kyperčany ve veřejných službách. Kromě toho nevynechal Rauf Denktasch, číslo dvě tureckých Kyperčanů, který řeckým Kyperčanům právem nedůvěřoval, žádnou příležitost, aby nepokračoval ve své politice nasměrované na rozdělení ostrova a aby nezesiloval napětí mezi oběma menšinami.

V r. 1964 došlo znovu k občanské válce, které padlo za obětí více než 500 lidí. Tisíce tureckých Kyperčanů uprchly před řecko-kyperskými zásahy do enkláv, které činily jen asi 3% území ostrova, ale ve kterých přebývala téměř polovina všech tureckých Kyperčanů v dočasně bídých životních podmínkách. Enklávy byly uzavřeny řecko-kyperskými a brzy také tisíce řeckých vojáků z pevniny, kteří byli na ostrov ilegálně převedeni. Od konce r.1963 už neexistují ve vládě a správě žádní kyperští Turci a společenstvím států zůstává jako výhradní vláda Kyperské republiky uznána čistě řecko-kyperská vláda, což platí až do dneška.

Turecko-kyperské vedení marně doufalo v invazi ze strany Turků, aby byly splněny jeho představy o násilném rozdělení ostrova. Také proto odmítlo všechny pokusy, aby bylo r.1964 znovu integrováno do vládního systému, a vytvořilo uvnitř enklávy vlastní správní struktury, poté co USA v r.1964 znemožnilo turecký pokus o invazi.

K velké nelibosti USA a Velké Británie vedly nově události na Kypru téměř k válce mezi členskými státy NATO Tureckem a Řeckem. Pokusy USA a Velké Británie vyslat na Kypr mírová vojska z NATO nebo členské státy Commonwealthu (společenství) ztroskotaly také na odporu řecko-kyperského prezidenta Makariose. Ten byl vnitřně politicky odkázán na podporu silné Komunistické strany Kypru (AKEL) a sledoval neutrální zahraniční politiku, která byla především USA trnem v oku. Také proto nechtěl Makarios nejdříve žádná mírová vojska v zemi, ale doufal, že bude moci problémy ve vlastním smyslu vyřešit sám. Kompromisním řešením bylo konečně vyslání UNFICYP (United Nations Force in Cyprus), mírového vojska UNO, které působí na ostrově od r.1964.

Napětím nabitá současná situace na ostrově, která ovšem po r. 1964 už jen ojediněle vedla ke střetům, vydržela až do r. 1967. V Řecku převzala moc vojenská junta a napětí na ostrově se zase zvýšilo. Když se r. 1967 vypukl místní konflikt o turecko-kyperskou enklávu a vedl tam k řecko-kyperskému útoku, začlo Turecko znovu s přípravami k invazi a zaslalo ultimátum. Pod masívním tlakem USA se junta a řecko-kyperská vláda vzdaly. Většina řeckých vojáků byla odvelena, vrchní velitel řeckých a řecko-kyperských stran konfliktu, bývalý vůdce EOKA, generál George Grivas, musel ostrov opustit.

Po r. 1967 se situace na ostrově změnila. Makarios se dostával stále více do konfliktu s juntou v Řecku. Mnoho řeckých Kyperčanů došlo pod vedením Makariose nyní k názoru, aby už více neusilovali o sjednocení ostrova s Řeckem, ale vybudovali funkční kyperské společenství, ve kterém by byl tureckým Kyperčanům odkázán privilegovaný status menšiny. Jednání mezi oběma menšinami začala, poslední zbytky hospodářského embarga, které řečtí Kyperčané vyhlásili nad enklávami, bylo zrušeno. Nicméně až do r. 1974 se nepodařilo dospět ke sjednocení, přestože se do jednání zapojily Řecko a Turecko, a USA a Velká Británie signalizovaly, že by byly nakloněny každému sjednocení mezi oběma stranami.

Paralelně k jednáním se zhoršilo klima mezi Makariosem a řeckou vojenskou juntou. Grivas se vrátil 1971 na ostrov a převzal velení EOKA B, podzemní organizace, která si vytyčila za cíl svrhnout Makariose a dosáhnout sjednocení s Řeckem.

Krvavý konflikt uvnitř řecko-kyperské menšiny stejně jako vypořádání se mezi Makariosem a řeckou juntou vyvrcholilo pučem 15. Juli 1974. Makarios přežil a mohl z ostrova uprchnout. Ale Coup d'état Enosisových přívrženců a jmenování Nicose Sampsona, známého jako „vraha Turků“, řeckými a řecko-kyperskými pučisty státním prezidentem, bylo hrubou provokací Turecka, které stejně už dlouho čekalo na příležitost k řešení kyperské otázky v jejich smyslu.

Odvolávaje se na status záruky moci přistálo 20. července 1974 na severu ostrova turecké vojsko. Již o dva dny později došlo ke klidu zbraní a konfliktní strany začaly jednání v Ženevě. 23. července byla svržena junta v Aténách, puč proti Makariosovi se zhroutil. Ačkoliv vlastní podnět pro turecký zásah byl odstraněn, poručila Ankara 14. srpna pokračování vojenské operace. Nyní bylo jasné, že Turecko neprovádělo žádné intervence s cílem znovu nastolit ústavní pořádek z r. 1960, nýbrž zneužilo svého práva zásahu, aby usilovalo o rozdělení ostrova. Během tří dní obsadila turecká vojska 36,3% území ostrova, dále 3,7% byla po invazi vyhlášena za neutrální zónu pod kontrolou UNO. Turecká armáda vyhnala při svém postupu s brutálním násilím řecko-kyperské obyvatelstvo. Tisíce zemřely a asi 160.000 řeckých Kyperčanů se stalo trvale uprchlíky, kteří by své domy v průběhu desetiletí už neviděli. Části řeckých Kyperčanů reagovaly krvavými výtržnostmi proti ostrovním Turkům, které mnohé přiměly k útěku na obě britské vojenské základny. Výměna obyvatelstva r. 1975 uzavřela proces etnického dělení obou menšin, který existuje dodnes.

Kypr – po dělení a před znovusjednocením? 1974 - 2005

V letech 1977 a 1979 se nepřátelské strany shodly na hlavních rysech budoucího řešení kyperského problému. Ostrov měl být znovu sjednocen na základech bikomunální, bizonální federace. Za téměř tři desetiletí byl toto jediný, opravdu podstatný pokrok v kyperské otázce, ačkoliv se OSN a jejich generální sekretáři neustále snažili o řešení. R.1983 vyhlásila svou nezávislost severní část ostrova vedená Raufem Denktaschem, ale Severokyperská turecká republika je dodnes uznávána jen Tureckem, které stejně provozuje ve skutečnosti kontrolu nad severem a tam trvale umístilo přes 30.000 vojáků. Současně se tam systematicky usazovali Turci z pevniny, zatímco mnoho tureckých Kyperčanů opustilo izolovaný sever, který později byl pod hospodářským embargem. Pro Turecko a Raufa Denktasche byl kyperský problém dělením vyřešen. Po léta se člověk mohl spolehnout na to, že turecká strana sice vyjednávala kvůli jednáním, ale nikdy by nesouhlasila s dohodou, zatímco řecko-kyperští vůdci jednání se většinou – ale také ne vždy - vážně snažili o řešení. Tak se stal kyperský problém zapomenutým problémem, který teprve začátkem vstupních jednání mezi řecko-kyperskou Republikou Kypr a EU vyvinul novou dynamiku.

R.1998 začla vstupní jednání s řecko-kyperskou vládou Kyperské republiky, která reprezentovala v očích mezinárodního společenství celý Kypr. Pro ambice Turecka stát se členem EU byl toto nepříznivý obrat. Od teď bylo jasné, že musí být nalezeno řešení kyperského konfliktu, pokud by Turecko opravdu mělo chtít přistoupit do EU. Současně si na řecký nátlak EU jen nerada znovu přibrala kyperský problém a hekticky se snažila najít řešení před připojením ostrova. Intenzivní jednání začala pod odpovědností generálního tajemníka OSN Kofi Annana, který byl podporován USA, Brity a EU. Poprvé měl být vypracován obsáhlý plán řešení, který upravoval všechny aspekty kyperské otázky.

V roce 2002 pak začly na turecké straně politické změny, které otřásl tradiční jistotou o nekompromisním postoji Turecka a turecko-kyperského vedení. V letech 2002 a 2003 došlo k masivním demonstracím proti Denktaschovi, jehož současná politika už dále nebyla převážnou většinou tureckých Kyperčanů přijímána. Frustrování vlastní izolací, mizernou hospodářskou situací, tureckým řízením, ale především popohánění nadějí, že budou moci v případě vyřešení kyperského konfliktu sami přistoupit k EU a dosáhnout podobného blahobytu jako na jihu, odvrátili se turečtí Kyperčané od svého paličatého vůdce a přiklonili se ke znovusjednocení ostrova.

V důsledku napjaté situace se pak Denktasch vydal předem na útěk a otevřel úplně překvapivě v dubnu 2003 "zelenou linii", která od sebe obě etnika od prosince 1963 oddělovala. Poprvé od r.1974 mohli Kyperčané zase navštívit druhou část ostrova. Rovněž pozoruhodné a povzbudivé bylo, že od té doby nedošlo k žádným incidentům, které by stály za zmínku. V prosinci 2003 vyhrál opoziční politik Mehmet Ali Talat parlamentní volby a nahradil krátce na to Denktasche jako vyjednavče tureckých Kyperčanů. Tato výměna vedení na severu, který byl politicky a hospodářsky úplně závislý na Turecku, byla možná díky změně politiky v Ankaře.

Vláda zvolená 2002 kolem Recep Tayip Erdogana dala brzy po převzetí moci jasně najevo, že by se na rozdíl od svých předchůdců vážně snažila o řešení kyperského problému, největšímu zádrhelu na cestě Turecka do EU.

Ironií osudu šel politický trend na řecko-kyperské straně opačným směrem. Začátkem r. 2003 prohrál prezident Kyperské republiky Glafkos Clerides, mírný a nakloněný vyřešení konfliktu, prezidentské volby se zastáncem tvrdé linie Tassosem Papadopoulosem. To byla první známka toho, že souhlas řeckých ostrovanů s vyřešením kyperského konfliktu na základě návrhů OSN asi nebude tak samozřejmý, jak bylo mezinárodním společenstvím očekáváno. V únoru 2004 dospěla jednání ke svému závěru. Kofi Annan směl sám vyřídít otázky, ve kterých nemohlo dojít ke sjednocení. Pátá verze tzv. Annanova plánu měla být oběma menšinám předložena při současně se konajícím referendu několik dní před přijetím Kyperské republiky do EU, aby tak byl umožněn vstup obou částí ostrova a EU byla ušetřena kyperského problému.

Zatímco turecká vláda a Talat intervenovali výslovně ve prospěch souhlasu s Annanovým plánem a řecká vláda reagovala pozitivně, doporučil Tassos Papadopoulos v emocionálním televizním projevu odmítnutí plánu. 24. dubna přijali turečtí Kyperčané podle očekávání 65% hlasy Annanův plán. Šokována a velmi překvapena musela vzít světová veřejnost na vědomí 76 % NE-hlasů na řecko-kyperské straně. Až dosud nejlepší možnost překonat rozdělení ostrova byla zmeškaná. Na zřetelné řecko-ostrovní NE se spustila mohutná kritika ze stran většiny současných pozorovatelů a politiků.

I když tato kritika byla v mnoha bodech oprávněná a i když se potvrzuje, že Papadopoulos dál usiluje o dominantní řecký stát a že nejednal konstruktivně, tak mnoho specialistů však přehlédlo, že Annanův plán, v mnoha bodech realistický, férový a brilantní, byl v některých podstatných součástech, které se

týkaly především aspektů bezpečnosti, zdaleka ne vyváženým dokumentem, za který jej jeho tvůrci vydávali. Turecku se podařilo především v závěrečné fázi jednání prosadit jak v podstatných, tak ve velmi symbolických otázkách své pozice.

Britští, američtí a evropští OSN-diplomaté věřili, že ústupkem

- trvalé přítomnosti turecké armády na ostrově
- právem intervence Turecka
- udělením občanství všem usídlencům pocházejícím z turecké pevniny

dosáhnou souhlasu Turecka a tureckých Kyperčanů. Přitom ale přehlédli, že právě tyto ústupky byly pro řecké Kyperčany nepřijatelné, nebo byly přinejmenším pocíťovány jako nepřijatelné.

Problematické jednání, vedené Papadopoulosem, který – s jistotou vlastního EU členství v kapse – jako mnoho jeho krajanů spekuloval o výhodném vyřešení v pozdější okamžik, mělo jistě také svůj podíl. Avšak, při střízlivé analýze – která byla stejně v tak krátké a velmi emocionální fázi před referendem sotva možná – se ukázalo, že člověk jako řecký Kyperčan nemusel být právě řádným zastáncem tvrdé linie nebo odpůrcem “realistického“ vyřešení kyperského problému, aby tento plán odmítnul. Rovněž je správné, že mnoho důvodů, které přinesli protivníci, jako je také vysoké procentuální zastoupení NE-hlasů, přinesly pochybnosti, zda většina řeckých Kyperčanů vůbec měla v úmyslu souhlasit s budoucím řešením, zvláště když Annanův plán by byl v některých velmi citlivých bodech vyváženější.

1. května 2004 pak přistoupil formálně celý Kypr k EU, ve skutečnosti ale jen řecky kontrolovaná část. Nejpozději od tohoto okamžiku má EU kyperský problém, kterého se až do jeho vyřešení nezbaví. Rozhodnutí z 2. října 2005, kterým byla obnovena vstupní jednání Turecka s cílem plného členství, zajistilo, že kyperský problém by mohl stát úplně nahoře na denním pořádku mnoha budoucích EU úkolů. Řeční Kyperčané budou jako plnoprávní členové s právem VETA dále zkoušet zmanipulovat EU, aby přinutila přistupujícího kandidáta Turecko k ústupkům v kyperské otázce. Cílem asi je, nejpozději na konci tureckého vstupního procesu během asi 15 let, dosáhnout pro něj zřetelně výhodného řešení. Nejmladší spory o uznání Kyperské republiky Tureckem a volný řecko-kyperský přístup k tureckým letištím a přístavům na vrcholných setkáních EU v září a říjnu 2005 jsou přitom první předtuchou toho, co připadne EU a turecké straně. Můžeme to ale vidět také pozitivně: vstupní proces Turecka zvyšuje šance na úspěšné urovnání všech konfliktů, které toho času ještě mezi Řeckem a Tureckem doutnají a ze kterých je kyperský problém jenom jedním z mnoha.

Vstupní perspektiva pro Ankaru a s ní spojená demokratizace Turecka stejně jako severního Kypru, který trpěl až do Talatovy éry podobnými demokratickými deficity, mohou být při řešení nápomocné. Zároveň bude ale muset mnoho řeckých Kyperčanů projít bolestným procesem proměny, pokud by měl mít budoucí návrh řešení, který se v mnoha ustanoveních nebude podstatně odlišovat od Annanova plánu, mezi jinými šanci na souhlas.

V každém případě smíme přinejmenším snít o trvalém smíru mezi všemi stranami konfliktu, a tím i o mírové budoucnosti regionu na základě hodnot a blahobytu EU. Šance ještě nebyly lepší, ale to není záruka toho, že Kypr ještě nedožene další generace mezinárodních zprostředkovatelů k zoufalství.

Mapa Kypru se nachází v příslušné sbírce materiálů

Překlad z němčiny: *Dana Hrušková*